

Indian Streams Research Journal

सांराश :-

गरिबीचे तत्वज्ञान हा ज्याच्या त्वाच्या तोडचा विषय झालेला असला तरी स्वांत्रोत्तर काळातही दारिद्र्याने, वेरोजगारीने, झूँडशाहीने नूसता कहर माजवला आहे. ग्रामकेंद्री व्यवस्था, ग्रामउद्योगास प्राधान्य याचा केंद्राच विसर पडलेला असून घासनयंत्रणा उद्योजकाच्या फायदयामूळे शेती, गावपंचायत यावद्दल कायमच उदासीन धोरण स्विकारल्यामूळे आज गावगाड्याची अवस्था अतिशय दयनीय झाली आहे. हयाची पाळेमूळे शोधून एक नविन विचारप्रवाह शरद जोशी यांनी मांडला. शासनाने आखलेली अंदाजपत्रकीय धोरण गावाला रसातळाला नेत आहे हे निश्चन सांगितले. यातून सावरण्यासाठी गेट कराराचे त्यांनी स्वागत केले.

शेतकरी संघटना एक आर्थिक चळवळ

वंदना देशमुख

श्री.शिवाजी कला वाणिज्य महाविद्यालय अमरावती.

प्रस्तावना :

शोषित गुलाम भारत विरुद्ध वसाहतवादी इंडिया ही संकल्पना उत्पादन खर्चावर आधारीत भावाचे अर्थशास्त्र मांडून सांगितली. गॅटच्या निमीत्ताने सरकारी, सहकारी व्यापारात खरीदारांच्या कचाट्यात सापडेला भारतीय शेतकरी आता हया करारामध्ये स्वतःच्या मालाचा स्वतःच विक्रेता होऊ शकणार म्हणून हया व्यवस्थेत सामील होण्यासाठी त्यांनी चतुरंग शेती, सीता शेतीची कल्पना सांगीतली नैसर्गिक परिस्थीतीशी सुसंगती साधने व रासायनिक खंताचा भरमसाठ वापर आटोक्यात आणने हे प्रमूख उदिष्ट डोळयासमोर ठेवून माजघर शेतीत आपल्या उत्पादनाची जागेवरच प्रतवारी लावून त्याप्रमाणे किमती निश्चित करा असे आव्हाहन शेतकऱ्याला केले. व्यापारी शेती, माजघर निर्यात शेती हयातून असा विचार देण्यात आला की आता शेतकरी खुल्या अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात शेतकऱ्यांच्या उद्योजकांच्या आणि पर्यायाने देशाच्या अर्थिक स्वातंत्र्यासाठी हातभार लावणार, मात्र शेती आणि शेतकऱ्यांचे दुर्देव असे की हया आर्थिक उदारीकरणाच्या कालखंडात देखील नैसर्गिक बाजार नियंमाचे कुठलेच फायदे शेती व्यवसायात मिळू दिल्या गेले नाहीत.

उद्दिदष्टे – १ शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे संदर्भ शोधणे व त्याची कारणमिमांसा करून चिकीत्सा करणे.

२ शरद जोशीनी दिलेल्या विचारामुळे शेती क्षेत्रातील बदल अभ्यासणे.

३ मालथसचा सिंधान्त आजच्या परिस्थितीत तपासून पाहणे.

गृहिततत्व – आजच्या उदास ग्रामीण परिस्थितीस इतर नैसर्गिक कारणापेक्षा शासकीय धोरण जबाबदार आहे. वारतविक शेती मालाला निदान उत्पादनखर्चाइतका रास्त भाव मिळाला पाहीजे. हया संदर्भात शासनाचे विचार, धोरण आणि तत्वज्ञान काय आहे हया संदर्भात विचार होण्याच्या दृष्टीने शेतकरी संघटना विचार प्रणाली समोर आली होती. माजघर शेतीच्या निमीत्ताने बाजारपेठेत शेतकऱ्यांना उत्पादनाचे स्वातंत्र्य मिळेल तसेच त्यांना बाजारपेठेतही स्वातंत्र्य मिळेल ही त्याची मूळ विचार धारणा होती. ज्यामुळे देश अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण होवून तो हया दारिद्र्यातून डोके वर काढील, त्यातून थोडी उसंत मिळेल आज देश अन्नधान्याचा बाबतीत स्वयंपूर्ण झाला. आज शेतीच्या जमिनीची क्षेत्रफलात काहीही बदल झाला नाही उलट शेती करणायांचे प्रमाण, शेतीवर अवलंबिताचे प्रमाण कमी झाले. लागवडीखालील जमिनीचे प्रमाणही कमी झाले. हयाउलट लोकसंख्या मात्र कित्येक पटीने वाढली. तरिही धान्याची कोठारे तूळूळ भरलेली आहेत. हयाच्या अर्थ मौजक्या क्षेत्रफलात तंत्रज्ञानाने घडवून आणलेला हा चत्पकार आहे. क्षेत्रफलात वाढ होण शक्य नाही लोकसंख्या मात्र प्रंचंड गतीने वाढत आहे. मालथसचा सिंधान्त हया ठिकाणी लागू होत नाही मालथसचा सिंधान्त सांगतो, “पृथ्वीवरील एकुण जमीन मर्यादीत आहे. तिच्यात वाढ होणे शक्य नाही लोकसंख्या मात्र प्रंचंड गतीने वाढत आहे. त्यामुळे लोकांची अन्नान्न दशा होईल. रोगराई, आजार, युद्धे यांनी सर्व मानवसंस्कृती ग्रासली जाईल.” आज हयाउलट परिस्थिती दिसते. मालथसची इथे हार झाली.

शेतीमध्ये जमिनी पेक्षा तंत्रज्ञान महत्वाचे आहे. हयाचा विचार मालथसने केला नसावा तंत्रज्ञानामध्ये मनुष्याची संशोधकता आणि प्रतिभा हयाचे महत्व आहे. हे शेतकऱ्यांना सांगण्याचा प्रयत्न शरद जोशीनी केला, “गुणाकार करणाऱ्यांचे शोषण, होते. मग ते शेतकरी असो, सिव असो, वा पशू. उत्पादनाचे अंकगणितीय श्रेणीने वाढ करणाऱ्यांच्या शोषणाला फारसा वाव राहत नाही. कामगार जरी उत्पादन वस्तूत वाढवत असले तरी ती केवळ अंकगणितीचे वाढ असल्यामुळे त्यांच्या शोषणाची शक्यता इतिहासात नाही अशी मांडणी करून शेतीत तंत्रज्ञानाचे योगदानच शेतकऱ्यांना तारु शकते असेही त्यांनी सांगितले. आज शासन शेतकऱ्याला उत्पादन खर्चावर आधारीत भाव देण्यास तयार नाही पण शेतीत आधुनिक तंत्रज्ञान वापरून, एका दाण्याचे लाखो दाणे करून शेती फायदयाची करा ही मानसिकता शासनाची आहे. म्हणजेच अधिक श्रम करून शेतीतील गुणाकार वाढवा. थोडक्यात श्रम वाढवा पण त्याचे मोल मिळणार नाही. म्हणजे हया व्यवस्थेतही शेतकरी शेवटी शोषणाचे बळीच ठरणार ही काळ्या दगडावरची रेघ आहे.

प्रगत तंत्रज्ञानाच्या, अधिक श्रमाच्या ‘सिता शेतीत’ ‘माजघर शेतीत’ आणि तांत्रिक शेतीवर भर हा शरद जोशीचा विचार यामध्ये दिसतो. शेतकऱ्याच्या श्रमाला न्याय मिळणार नाही हे शासनाचे धोरण त्यात वापरण्यात येणाऱ्या तंत्रज्ञानाला शेतीमालाचे भाव स्थिर ठेवले तरी आपोआपच शेतकऱ्याला न्याय दिला जाणार त्यासाठी शासनाला वेगळी तरतुद करावी लागणार नाही. हे सुधारीत तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांनी शेतीत धातल्यानंतर जसे त्याच्या श्रमाचे मूळ्य, व्यवस्थापणाचे मूळ्य शेतीमालाचे भाव ठरवितांना कृषी मूळ्य आयोगाने गृहीत धरले नाही तसेच आधुनिक तंत्रज्ञानाचे मूळ्य सुधा धरल्या जाणार नाही. हेच अघोरी धोरण आज ही राबवल्या जात आहे, म्हणून आत्महत्या वाढत आहे.

अन्यथा यवतमाळ सारख्या विशिष्ट भौगोलिक रचना, उच्च प्रतिची जमीन, पावसाची अनुकूलता, एकेकाळी मोठा असणारा शेत जमिनीची आकार हया ठिकाणी विदर्भातील सर्वाधिक आत्महत्या वाढलेल्या आहेत खरेतर त्या नंदुरबार, बीड, तुळजापूर, लातूर हया ठिकाणी अधिक व्यायला हव्या होत्या पण तसे न घडता संपन्न निसर्गाचे वरदान लाभलेल्या विदर्भात आज त्या अधिक घडत आहेत त्याचे कारण इथल्या शेतकऱ्यांत दारिद्र्यात खितपत पडून राहण्यासारख्या प्रतिकूल परिस्थिती फारशी संघर्ष करण्याची सवय नाही संपन्नतेतून शेवटी आलेली विष्णन्ता आत्महत्येस प्रवृत्त करते हेच म्हणावे लागते.

शेती मालाला सध्या मिळत असलेल्या किमतीत केवळ चालु खर्च जेमतेम भरून निघतो पण भाडंवली खर्च अजिवात भरून निघत नाही. त्यामुळे तो भाडंवल खाऊन जगतो. उत्पादन खर्च काढण्याची कृषी मूळ्य आयोगाच्या चुकीच्या पद्धतीमुळे शेतकरी नागवला जात आहे. हा विचार त्यांनी प्रामुख्याने मांडला त्यासाठी शेतीमालाचा उत्पादन खर्च सरासरी ने काढून चालणार नाही. तो कृत्रिम नमूना पद्धतीने काढला पाहिजे. हा

विचार वेळोवेळी शासनाला पटवून दिला अन्यथा एक हजार रूपयांचा माल आणून पाचशे रूपयांना विकणाऱ्या वाण्यासारखी त्याची परिस्थिती होईल असा ईशाराही त्यांनी दिला.

उत्पादन खर्चावर आधारीत भाव मिळू नये अशी व्यवस्था राबवली जात असल्यामुळे सुलतानी संकट कमी पडते की काय, म्हणुन शेतकऱ्यांना ज्या असमानी संकटाना तोंड दयावे लागते. त्याची भरपाई कृषी मुल्य आयोगात धरल्या जात नाही पावसाचा अनिश्चित पणा, आणि हंगामी पणा, रोगराई, खाराव वियाणे त्याशिवाय साठवणुकीची अपूरी सोय, खेरेदी विक्री मध्ये होणारे शोषण, गावात मजूरांची कमतरता, मजूरीचे दर, पडलेले शेतमालाचे भाव, निर्यातीस बंदी थोडक्यात इंद्रजीत भालेराव म्हणतात त्याप्रमाणे “ पेरल तर उगवत नाही, उगवल तर पिकत नाही पिकलं तर विकत नाही विकलं तर भाव येत नाही भाव आला तर कर्ज फिटत नाही. कर्ज फिटल तर खायला काही शिल्लक राहत नाही” अशी अवस्था. हया परिस्थितीचे कारण शासनाचे लिखीत धोरण आहे. आणि त्यासाठी त्यांनी जे प्रावे दिले आहेत ते डोळ्यात अंजण घलणारे आहे.

- १) १६५९ साली पहिल्या पंचवार्षिक योजनेचा मसूदा तयार केला गेला तेव्हा असा विचार मांडण्यात आला हया देशाचा विकास व्हायच्या असेल तर शेतीचे उत्पादन वाढविले पाहीजे आणि शेतमाल्याचा किंमती योग्य अशा खालच्या पातळीवर स्थिर ठेवल्या पाहीजे.
 - २) दुसऱ्या पंचवार्षिक योजनेतील पंडित नेहरू हयांचा स्वतःचा उतारा “ जर का हया देशामध्ये उद्योग धंदाची वाढ व्हायची असेल तर शेतीचे उत्पादन वाढवून तो माल स्वस्तात स्वस्त मिळविता आला पाहीजे.”
 - ३) चवथ्या पंचवार्षिक योजनेत शेतमालाच्या किंमती टरविण्यासाठी जी समिती नेमली त्या समितीचा पान. नं. १५ व १६ वरील उतारा “ शेतकऱ्यांच्या मालाला उत्पादन खर्च भरून निघेल अशी किंमत देणे व्यवहार्थ नाही कारण शेतमालाचा खर्च काढायाचा झाला तर शेतकऱ्यांच्या धरच्या माणसांची मजुरी रोजगाराच्या हिशेबात धरावी लागेल ती जर तशी धरली तर कारखानादारांना कच्चामाल महागात घ्यावा लागेल आणि मग आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत स्पर्धा करणे कठीण होईल.”
 - ४) भारत सरकारने ज्ञ कडे दिलेले कबूली की, “ आम्ही आमच्या शेतकऱ्यांना उणे सवसिडी देतो हे कबूल केलेले आहे. एकधिकार खरेदी योजनेमुळे शेतकऱ्यांच्या नुकसानीचा दर ७२: एवढा आहे. इतर कुठल्याही देशात उणे सवसिडी हा प्रकारच पहायला मिळत नाही हया उलट उत्पादन खर्चपेक्षा चढया भावाने शेतीमालाची खरेदी केल्या जाते.

अशा पद्धतीने धोरणे राबविल्या जात असतील तर शेतकऱ्याचा उत्पादन खर्च भरून निघूच शकत नाही हे शासकीय धोरण कित्येक सभा सम्मेलनाच्या निमित्ताने, लिखित साहीत्याच्या रूपाने शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविले. शासनानी राबविलेल्या हया चुकीच्या लिखीत साहित्याच्या रूपाने शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविले. शासनानी राबविलेल्या हया चुकीच्या लिखील धोरणामुळे शेतकरी कर्जबाजारी झाला असून कर्जमाफीचा प्रश्नच येत नाही. माफी ग्रन्हेगारांना दिल्या जाते. तेव्हा कर्ज फेडण्याची विज विले भरण्याचीही गरज नाही हे प्रावा निशी मांडले.

१६७२ रिझर्व बँक ऑफ इंडियाने परीपत्रक काढून करनाम रंगराव या शेतकऱ्यांच्या प्रकरणी सर्व बँकांना आदेश दिलेले आहेत की शेती कर्जावर चक्रवाढ व्याज लावता येणार नाही हा मुख्य बचाव मान्य करून शेती कर्जावरील तीमाही, सामाही चक्रवाढ व्याज आकारांनी अवैध आहे हे मान्य केले आर.बी.आयने दिलेले आदेश सर्व बँकांवर बंधनकारक असून बँकानी व्याजाची आकारणी केलेली आहे आर.बी.आय चे आदेश धुडकाविल्यामुळे बँकानी 'बँकींग रेग्युलेशन अंकटच्या' तरतुदी प्रमाणे दंडणीय गुन्हा केलेला आहे. कर्नाटक हायकोर्टने सुध्दा नमुद केले आहे की, आर.बी.आय च्या आदेशाविरुद्ध जावून बँकानी चक्रवाढ व्याजाची आकारणी केल्यामुळे ती अवैध आहे. १६७२ साली जे परिपत्रक आर.बी.आयने काढले आदेशाविरुद्ध बँकानी व्याज आकारणी करून शेतकऱ्यांना आत्महत्येस प्रवृत केले आहे. प्रथमदर्शी शरद जोशीनी कर्ज न भरण्याचे शेतकऱ्यांना दिलेले आदेश शहरी नोकरदार वर्गाला हिशेबांती अब्जावधी रक्कम शासनाकडे पडून आहे, जि रक्कम शेतकऱ्यांचे देणे लागते. त्यामुळे निदान कमी व्याजदरात शेतकऱ्यांच्याच जमा असलेल्या रक्कमेतून शेतकऱ्यांना कर्ज मुक्ती दिल्यास आज पर्यंत शासनाने जे अघोरी धोरण राबवून शेतकऱ्यांना आत्महत्येसाठी प्रवृत केले त्या पापकृत्यांची परतफेड होईल, असा विचार शरद जोशीनी शेतकऱ्यांना देऊन मोठा दिलासा दिलेला आहे.

नुकत्याच झालेल्या कृषीमूल्य आयोगाच्या वैठकित ज्या शिफारशी करण्यात आल्या त्यावरूनही कृषीमूल्य आयोगाचे कामकाज आणि हमीभाव ठरविण्याच्या पद्धती कशा सदोष आहेत हे लक्षात येईल. कृषीमूल्य आयोगास सुचिविलेल्या शिफारशी हया खालीलप्रमाणे आहेत ७शेतकरी शेतामध्ये वर्षभर जो खर्च करतो तसेच एखाद्या कूशल कामगाराप्रमाणे जे व्यवस्थापन करतो त्याच्या १० : रब्कम व्यवस्थापकीय खर्च म्हणून धरण्यात यावी.

२मजूरांची मजूरी जी आज प्रत्यक्षात दिल्या जाते ती, इजमिनीचे भाडे, बैलाची मजूरी ही तासाप्रमाणे न धरता त्याचे संगोपण वर्षभर करावे लागत असल्यामुळे ही वर्षभारासाठी धरण्यात यावी. अशा कित्येक शिफारशी सुचविल्या गेल्या आहेत. याचा अर्थ कित्येक वर्षापासून कृषीमूल्य आयोगात हा खर्च धरण्यात आला नव्हता.

खालील आकडेवारीवरून सरकारी धोरण लक्षात यावे. पहिला पंचवार्षिक योजनेत एकूण योजना अंतर्गत व्यय २३७८ कोटी रुपये इतका होता. त्यावेळी कृषी व संबंधीत क्षेत्रासाठी फक्त ३५४ रुपये म्हणजे १४.६ टक्के ऐवढा खर्च केल्या गेला. १०व्या पंचवार्षिक योजनेत एकूण योजना अंतर्गत व्यय ३,६८,८६० कोटी रुपये ऐवढा होता त्यावेळी कृषी संबंधीत क्षेत्रासाठी २०,६८८ कोटी म्हणजे ५.२ टक्के ऐवढा खर्च कमी झालेला दिसतो.

९ मार्च ३७ डिसेंबर २००९ मध्ये घडून आलेल्या आत्महत्या ४१ होत्या. ९ जानेवारी ते ३७ डिसेंबर २००४ मध्ये हा आकडा ४०९ वर पोहचला आहे. वरील आकडेवारीवरून शेतकऱ्यांचा आत्महत्येस शासन जबाबदार आहे. हे लक्षात येते

સંદર્ભગ્રંથ –

- ૧) શેતીવ્યવસાયાવરીલ અરિષ્ટ - શેષરાવ મોહિતે - જનશક્તી વાચક ચળવલ ઔરંગાબાદ
- ૨) શેતકરી સંઘટના વિચારપ્રણાલી - શરદ જોશી - જનશક્તી બુક અન્ડ પબ્લીકેશન /ઔરંગાબાદ
- ૩) પ્રચલીત અર્થવ્યવસ્થેવર નવાપ્રકાશ - શરદ જોશી - પ્રકાશક જનશક્તી વાચક ચળવલ /પૂણે